

Pribeh lásky sedliackeho dievčata a bohatého statkárskeho syna, medzi ktorými vyvstane spoločenská priepasť. Autor zachytáva rozpad patriarchálneho spôsobu života sedliackej rodiny. Mate umiera ako posledný sedliak, ktorý bol vo svojom dome naozajstným gazdom.

Autor: MARTIN KUKUČÍN, vlastným menom Dr. Matej Bencúr (1860 – 1928) študoval medicínu v Prahe, pôsobil ako lekár na ostrove Brač, v Argentíne a Chile. Patrí do slovenskej realistickej literatúry. Písal prózu a drámu.

Útvar: Spoločenský román zachytávajúci tri spoločenské vrstvy, sústreďuje sa na neznáznamné rozdiely medzi statkármi a sedliakmi.

<i>Zemania a statkári</i>	<i>Sedliaci (težáci)</i>	<i>Velkopodnikatelia</i>
šora Anzula, šor Niko,	Mate Berac, Ivan,	Zandome
Zorkovičovi,	Barica, Jera, Katica,	
šora Adrijana	Paško, Bobica, Matija	

Kompozícia: Román sa skladá z 18 kapitol.

Dejová línia je priamočiara, dynamická. Rozvíja sa v týchto etapách:

- Zalíbenie:** Niko prežíva cit romanticky. Katica s pocitom zadostučnenia a víťazstva.
- Prehĺbenie vzťahu:** Niko prejavuje záujem o sedliactvo, odpúšťa Kaťici sľub Paškovi, Katica mení životný štýl, prestáva slúžiť.
- Vytieženie:** Niko spoznáva zázenie Katicinej rodiny – napr. matku Jeru a jej vlastnosti. Katica registruje ochladenie, obáva sa, že stratí svoju pozíciu.
- Roztržka:** (Kryštalizácia vzťahu po nečakanom návrate Dorice.) Niko – návrat k tradícii, k spoločenskej norme a k cttu, ktorý prežil aj zalíbenie do Kaťice. Katica pochopí, že v porovnaní s peknou, ale aj láskavou a vzdelanou Doricou nemá šance.

5. Zmierenie:

(ľudské, nie spoločenské) Bižiacia sa smrť Mateho zblhzuje pohnevanej a rozuzľuje vzťahy: Niko a Dorica – Katica a Paško.

Autor využíva retrospektívne rozprávanie hlavne v I. časti románu (minulosť Mateho, šory Anzuly, kapitána Dubčica, avantúry Nika atď.).

Úvodý kapitol prinášajú žánrové obrázky z hodov, z procesie atď., dominuje v nich opis.

V románe prevládajú monologické časti nad dialógmi. Okrem pána rozprávača nachádzame aj dlhé vnútorné monológy postáv.

Román dosahuje pozoruhodnú epickú šírku (hlavne v porovnaní s jeho súčasníkmi – Timravou, Vajanským), zachytil rozmanité prostredia a zaphnil námestia a nádvoría kostolov množstvom živých postáv. **Krajový kolorit** okrem jazykových prostriedkov dosahuje opisom zvykov, stolovania, dobových tancov, módy atď.

Postavy

Mate Berac, vážený sedliak (*težák*), ktorý je hrdý na svoj sedliacky stav, je predstaviteľom ota-patriarchu. Na prvý pohľad osudy svojej rodiny má v rukách, ale syn Ivan trpí v pozícii nedospelého muža, hoci má už svoju rodinu. O ničom nerozhoduje, nič mu nepatrí, chce to riešiť odchodom do Ameriky, s čím otec nesúhlasí.

Deéra Matija sa chce vydat mimo sedliacky stav – za murára. Deéra Katica túži vyjsť o stupeň vyššie a stať sa paňou. Je citovo závislá na otcovi, ale chce ísť vlastnou cestou.

Manželka Jera potajomky hľadá tam, kde on „udrie“. Nahovára Katicu pozá chrbát ota, aby vytvorila vo vzťahu s Nikom. Mate Berac je za tradičné hodnoty, ale nemá silu ich presadiť ani vo vlastnej rodine. Mate je v úcte všetkých spoločenských vrstiev. Šora Anzula si ho cení za múdrosť a pracovitosť. Má najkrajšie vinice, nielen vlastné, ale aj tie v podnájme. Miluje svoje deti, chce šťastie pre Katicu a vie, že panská láska ju šťastnou neurobí. Kritizuje pánov, že z ich rodín „*vychodí hmlu, smrad a skaza*“.

Nepatrí medzi najchudobnejších, získal peniaze na dom a vinohrady ako námorník u kapitána Dubčica, Níkovho ota. Má funkciu v cirkevnom zbore.

Šora Anzula (šora – skomolenina z tal. signora – pani; titul pre zemianku), vdova po kapitánovi Dubčicovi.

Ydala sa za neho, hoci pochádzala zo zemianskej rodiny a on bol neurodzenny. Nahonobil veľký majetok, ktorý šora Anzula zveladila.

Vychovavala syna, zo škôl ho zobrala, aby neochovel, dostal domáceho učiteľa. Vychovávala ho vo veľkopsanskom štýle, každý rozmar mu dovolila. Snažila sa nevidieť ľúbostné avantúry, pokiaľ dodržal isté medze.

Za nevestu si vyhladla nežné, krásne dievča, zemianku Doricu Zorkovičovi. Financuje jej pobyt v ústave, nezástne pomaha mleten jej rodine, ale každému, kto pomoc potrebuje.

Každý hľadá pomoc u nej, ale sa jej aj boja, vzbudzuje rešpekt. Osobne kontroluje vykonanie prác v dome i vo viniciach.

Mateho si vysoko váži, súhlasila by aj so sedliackou nevestou, keby si bola istá, že po čase Nikovi nebude prekážať jej pôvod a spôsoby. Pozná si syna lepšie ako on sám, a preto mu vzťah ku Katicii nezakazuje, ale urobí všetko, aby si jeho sfalosť overila... V tomto našla podporu i u Mateho.

Katicia, krásna sedliacka dievčina, jej krásu ocení i Zandome – znalec žien. Služi v meste u mladej dobrosrdečnej panej, ktorá jej daruje obliečenie. Od hostí dostane lacné ozdoby, ktoré majú v jej očiach veľkú cenu. Z dedinského dievčata, ktoré dalo slovo Paškovi Bobicovi, sa stane v meste napoly meštianka, ktorej sa zdajú dedinské pomery neokróhané.

Keď po čase zbada tancujúceho, rozjareného Pašku, necíti k nemu nič... O to viac ju láka „eleganťná“ atmosféra zemianskej zábavy. Vzbudí pozornosť šora Nika. Pre Katicu nie je až také dôležité, aké má oči, postavu, ale zaujme ju hlavne to, že jeho pozornosť je neviďané vyznamenanie. Má pocit, že chvíľa, na ktorú čakala, prišla – otvára sa pred ňou nový svet majetných.

Je ušľachtilejšia ako jej matka Jera, nepýta šperky. Vie sa oceniť, ne-súhlasila by so vzťahom, ktorý by neviďadol k svadbe.

Je vŕnnavá, cíti, že Nikova láska k nej sa vytŕaca a bystro pochopí, že príčinou je Dorica. Nie je nešťastná z toho, že ju Niko neľúbí, ale vyčíta

mu, že to nezbadať, kým pred všetkými ľuďmi v dedine neosvedčil svoj záujem. Má pocit, že sa proti nej sprisahali, že jej nikto nepraje.

Šor Niko Dubčic, syn šory Anzuly, vychovávaný s láskou a porozumením. Má za sebou dost pestrú mladost a niektoré cesty za dievčatami oškrveli i jeho česť.

Úprimne sa zaujíma o ľud, rád by mu vlastnecky pomohol a na svoje prekvapenie zisťuje, že láska ku Katicii ho nezbliži s ľudom, naopak, vznikne ešte väčšia priepasť.

Katicu si zamiloval od prvej chvíle vášnivo a bez rozmyšľania. Veril, že láska prekoná to, čo by ich rozdeľovalo. Po čase vidí vo vypočítavej a „kempnej“ povahe matky Katicinu budúcu podobu. Udržiava vzťah, hoci cíti, že jeho láska sa stráca. Potrebuje podporu Zandomeho, aby našiel odvahu vyriešiť to.

Doricu mal rád od detstva. Keď porovnáva kultivovanú, jemnú bytosť s krásnou a živelnou Katicou, sám cíti, kam svojim rodom i majetkom patrí. Vie, že by Katicu presadil do prostredia, kde by živila, ale nežila. Katicii sa úprimne vyzná zo svojich citov a v tej chvíli ho už netrápia výčitky. Nech sa s tým vyrovná sama – záleží mu na odpustení Mateho.

Politicky sa neangažuje, ale v debatách pánov vystupuje ako obranca ľudu, chce, aby sa zlepšila hmotná zabezpečenosť sedliackych rodín, verí, že to povedie k rastu uvedomenia ľudu. Je za zriadenie svoj-pomocných spolkov, do ktorých by majetní ľudia pribrali aj sedliakov. Politicky je bližšie k „národnému buditeľovi“ Zorkovičovi – Doricinmu otcovi – než k voľnomyslienkárovi Zandomemu. Nebojí sa práce na majetku, ale nejde do veľkopodnikateľských akcií. V závere románu sa Zandomeho a Nikove náhľady zblížujú.

Zandome, predstaviteľ dravej, modernej podnikateľskej vstavy, nechce, aby cudzí kapitál mohutnel na predají ich vína, chce si zabezpečiť obchod sám. Nie je stúpencom kolektivistických riešení, nedôveruje rôznym spolkom. Podľa neho je najdôležitejší jediniec, ak ten zbohane, „zosilnite i spoločnosť“.

Nemá dôveru v nevzdelaný ľud, je podľa neho priskoro dať mu na starosť správu podnikov.

„Težak nečh kope, riadi svoju vinicu – ja mu dam prostriedky a spôsoby na to: vŕno opatrovať, predávať, s čistým osolom disponovať chcem ja“.

Z čistého zisku sa možno ujde aj sedliakovi. S cihni si nerobí problém, on radšej počíta. Ani láska k vlasti, boj za samostatnosť Chorvátska sa ho nedotýkajú. Nevie pochopiť, ako také vzdialené témy môžu niekoho zaujať, jeho zaujíma každodenný život – nie méty. „Slovám neverím a odúševňovať sa nemiem. Ale verím číslciam...“

Hoci je už ženatý, slabosť pre ženy nezaprie. Jedným pohľadom vie zaregistrovať pôvaby ženy a nemýli ho ani kláštorne oblečenie Dorice, ani to, že Katica patrí Nikovi.

Hoci nerespektuje mnohé spoločenské normy, nikdy by neurobil to, čo chceľ vykonať Niko – zobrať si sedliacku. Svojím „plastickým“ svetoním Nika zbavuje pocitu viny za to, že Katicu presťáva mať rád. Všetko šikovne zariadi tak, aby Paško bol po ruke ako nádejný a dosť bohatý pytač pre Katicu.

Dej a ukážky

Mateho dcéry Matija a Katica pričádzajú domov na fieru (hody). U Pašku Bobicu je težačka zábava, izba je plná ľudí. Katica sa pozorá na seberovných s odpornosťou v duši, s hrusivím a strachom. Objavuje sa Paško, ktorému dala slovo, a dnes k nemu nečti nič:

Zasiahol mocne do jej života, spoprevarnal všetko v duši čím hore, tým dolu. Napínil ju netušenými myslami, rozbuřil v srdci nové, nezvané city. Jeho milý obráz sprevádzal ju na všetkých cestách, s ním Hlala i ositkala. Hlala jeho hlasu znela jej ustavične v ušiach, omamovala, opájala ju. Na ústach cítila sladkosť jeho prvého bozku. Bola jeho, vylučne jeho, celým srdcom i celou dušou, jeho – ktorý zaplnil dušu i srdce, takže pre iného tam neostalo miesta...

Zemianska spoločnosť sa zabáva u šory Dory. Katica nahovorí Matiju, aby tam nakukli. Šor Niko ich zbadá a vovede do sály, neskor popýta Katicu o tanec.

„Predsa to len najde,“ vraví šora Adrijana svojej susedke šore Keke, „mijakovsky nejde, aby tu mal prístup každý. Ak mal byť ples težačský, neboli by sme šikovni naše.“

Maie si príde dcéry vyzdvihnúť, lebo zemianky pošú po otca služku. Snaží sa s láskou vysvetliť Katci, že do tej spoločnosti nepatrí. Matka Jera dcéru podporí:

„A pred Bohom sme všetci jedni, i nízki i vysokí,“ skončila svoje rozjímavie. „My môžeme robiť rozdiely, môžeme sa povyšovať a Boh môže všetko vyrovnáť. Prach sme a v prachu sa obrátime, vraví i Pismo.“

Na druhý deň ide Katica k sesternici a strehne sa osamote s Nikom. Hladá ju, aby jej povedal o svojej láske. Katica má pocit, že sa vznáša:

Otvára sa pred ňou nový svet – ten s drobnorými súdmi – ten, o ktorom toľko sŕvala, v ktorom je všetko jasné, nádherné, bez tóne, úskalia. Vpíja jeho slová do duše, ako suchá zem vpíja rosu nebu... A cítiac tú istú horúcu ruku na svojom pleci, horúci dych, ktorý na ňu sála, už sa neodtlakuje. Hlavu kloní na jeho prsia a okom stopuje jeho líce, či nezbadá na ňom zásevi triumfu. No na jeho tvári nevidí nič iné, iba horúcu žiaru lásky, ktorá i jej omíká do veľmi rozbuřenej hrude.

„Nemožno opísať, duša, koľme tu ľúbim, i ľúbiť budem...“ A obsypal jej ústa i zarírenú tvár bozkami.

Šora Anzula zbadala, že sa niečo so synom deje: vzdychá pri hviezdinatej oblohe, drží sa viac doma. Slúžka Mandina sa mu posmieva, že keď Rumenko, čo ho nosieval na zálety, bude odpočíváť:

„Ja som, mamu, našiel dievča,“ ozval sa Niko po dlhej chvíli. Hlas jeho znie akoby zálelka, spoza vysokej priehtľady. Pozorá ešte vždy k nebu a keď prívorí oči – vidí pred sebou jej strojnú postavu, nádhernú, silu keď zora poleje granitový kvet svojou žiarou.

„Ešte čo!“ začudovala sa šora Anzula. Pomkla sa k stolu neobyčajne živo, v oku jej zažiarila úprimná radosť.

„Teda niečo vážne – konečne!“ zvolala s prízvukom radosi.

„Celkom vážne!“

„Konečne, že to čujem!“ dodala s úľavou. „Odkátona som na to čakala, čhala...“

Teraz len – ktorú!“

„Peknú je.“

„To som i bez toho vedela.“

„Petruša...“

Šora Anzula prívrela oči.

Matka pozná svojho syna. Keby zakazovala tento vzťah, len by ho umocnila. O neveste mala však celkom konkrétnu predstavu:

Slzy ju zaliali, keď sa našla v takom položení: ona naručená o všetko starat sa napred, pripínať synovi budúcnosť bezstarostnú, skveľú. Vyhrala mu pred rokmi dievča milé, krotké, z dobrej rodiny. Doricu Zorkovičovú. Drží ju v ústave, tom istom, kde sa ona odchováva, pod záštitou pobožných mníšok. Tešila sa od rokov, ako mu ju predbeže, peknu, svižu a položí jej ruku do jeho ruky a vovede do svojho domu...

Počas prehladky vinohradov sa stretáva s Matem. Jeho reakcia na správu o Nikovom výbere je prudká:

„Úbohé moje dieťa – moja Katiana!“

Naveľa sa vypíla, v celej svojej hrdosi, tvár jej podľahol rumenec, z očí jej sršia iskry.

„Ty považuješ teda za tolké nešťastie vydať dcéru do môjho domu! Môžem povedať – v tom si ty jediný. Našlo by sa hádam i takých, čo by sa zamedovali.“

„Aký vydať – aký vydať!“ krúti on hlavou, ešte vždy zahrabanou v dlaniach. „Kde sa máš radaovať! Druhým sa ľahko radaovať, keď vieš, že tak malo byť. Ale toto – nie, toto nesmie byť.“ Vzdychá hlavu i on, i jemu srsňali blesky z očí. „Nie – ani chvilku! Využitím ja jej z hlavy praukov! Na panské chvíľky prirviem ja jej dobrú bránu. Oh, neboj sa, ešte som, chválabohu, ja tu!“ A pozdravil hrozivo svoju tvrdú, mocnú prsia.

Dohodnú sa, že prekazia manželstvo len v tom prípade, keď sa ukáže, že medzi mladými niet trvalej lásky.

Mate nemá dôveru k panským vohľadom a šora Anzula pozná svojho syna. I Nikov priateľ Zandome vie, že Nikovi sa páči Katica ako žena. O manželstve hovorí len preto, že si to vyzadáva účta k Mateho rodine. Po čase sa Nikovi správkou prostredie pod Grabovnikom, hlavne kvôli vypočítavej Katicinej matke Jere.

Domov sa nečakane vracia Dorica Zorkovičová a Katica bude konfrontovaná s jennosťou a kultivovanosťou panského prostredia. Čti sa ako vohrelec, keď ju pozvú na kávu, hoci všetci ostaní sú tam od obeda:

Tuho zbledla, nevediac sama prečo – no zápať zapánila sa ako pivočia, pootvoriac ústa a blúdiac okom po prítomných. Všetko cudzí ľudia! Pred chvilou veselí, bujniny mysle – teraz zatčali, lebo ona prišla... Srdece sa jej stislo a nemôže prehovoriť slova. „Ničo si prišla – čo tu hľadáš?“ to sú otázky, čo kladie sama sebe. Dala by neviem čo, keby bola odiaľko ďaleko, trebars pod zemou...

Konfrontuje aj Niko:

I Niko si kladie tí otázky, vidiac ju pri Katicu. No jemu sa všetko vidí, že Dorica ak i nevie – no tuší domyšľa sa. S obyčajnou težakou dievčou nebola by taká vľadána, ba srdáčna. Uhádal i jej nežný útloci, keď jej nechcela napomenúť službu v meste: prečo by takú okolnosť mala jednoduchoj težačke prirviem? Ona vie, určite vie, že Katica je jeho snúbenica, mat' jej povedala alebo kto iný, a ona sa usiluje zabochovať s ňou ako so sebertomou...

Niko Katicu vyčíta to, čo ona nespôsobilá. Jej slová sú presne mierené:

„Ty si mi zaviazal svet, otrávil život, zničoval! Ty si ma hľadal, ty si sa natiskal, ako si ma vygýšil nad všetky druhy! Nech sa posnivea svet, nech pluje, nech hamobí...“

Niko prestal chodiť pod Grabovnik, Mate ochorel a šora Anzula ho prišla navštíviť. Na správu, ktorú priniesla, dlho čakal: Niko si nechce vzjať Katicu, vracia jej slovo a necháva jej čas, aby si našla iného – kvôli rečiam.

Katica nemôže odpustiť Nikovi, čo jej spôsobil, ale Mate sa Nika zastane. Ona sa tiež vzdala Paška bez veľkých výčitek svedomia:

Z očí jej srsť ohne hnezu a opovrženia. Z jej hlasu znie trpkosť, ale i nenávisť, čo čti k nemu. Porážuje ho za podliaka, zhubelca, ľuďtra, ktorý ju zaviedol, na posmech uviedol.

„Bol zaslepený ako ty teraz ešte. Oči sa mu otvorili, vrátil sa z krajšej cesty. A či sa vari nemal právo vrátiť? Veď tak urobili i mnohí iní – i zo sedliackych synov bez prčiny a či odôvodnene. Prečo by to nesmel urobiť práve Dubčič? Hľadám preto, že je bohatsí od iných! Alebo sa mal pretvarovať króli svetul! A čo by si ty bola urobila, keby sa ti bol zoškrtil? Ja už raz nechápem, na čom sa toľhne urážaš!“

Pri posteli umierajúceho Mateho sa stretnú všetci domáci, Dubčicovci i Zandome. Katica sľubí otcovi, že si vezme Pašku Bobicu a otec chce vedieť, či z lásky, alebo z povinnosti:

„Z lásky,“ zvolala nahlas, v slzách. Tym slovom akoby bola padla osiatná trachta zo srdca. Akoby sa bolo ohrazu všetko vyjasnilo, vyrovnało. Otcova tvár žiarí šťastím, zabudnúc na svoj star, kochá sa v svojom dieťati, studené ruky skladá na jej hlavu.

No už nekláči pred ňou sama. Pri nej sa ohrazu našiel Paško, a držiac ju za ruku, čaká od neho i svoj diel.

Mate po dlhých dňoch utrpenia zomrel.

Použitá literatúra: Kukučín, M.: Dom v stráni. Bratislava : Tatran, 1985.